

POEZIJA OBNAVLJA JEZIK I SVET

(Ksenija Katanić: *Prikazi 1 (poezija)*, Feljton, Novi Sad, 2011)

Poznata likovna i književna kritičarka Ksenija Katanić rođena je u Beogradu 1946. godine. Njena majka Anđelka bila je učiteljica, a otac Jovan lekar. Osnovnu školu pohađala je u Žablju, a gimnaziju u Novom Sadu. Diplomirala je jugoslovensku književnost u Novom Sadu, a postdiplomske studije apsolvirala je u Beogradu, gde je radila kao profesorka u Elektrotehničkoj školi „Mihajlo Pupin“. Živi u Novom Sadu. Od 1977. do 2016. objavila je deset esejističkih knjiga.

Istina je da su krizna vremena teško pogodila izdavačku delatnost i da su komisije koje sponzoriju kulturne projekte, odavno stale bez resursa, međutim, uprkos tim realnim okolnostima, teško je naći opravdanje za činjenicu da je Katanićeva pojedine svoje knjige objavila ulažući vlastita skromna sredstva. No, kad je reč o *Prikazima 1 (poezija)*, izdavanje te knjige finansijski je pomogao Pokrajinski sekretarijat za kulturu i javno informisanje.

U *Prikazi 1* Ksenija Katanić uvrstila je hronološkim redom 49 svojih kritika nastalih od 1992. do 2008. Većina ih je objavljena, na primer, u listu *Dnevnik*, u emisiji *Spektar* Radio Novog Sada, u *Sremskim novinama*, *Orbisu*, zborniku radova *Milici u pohode 2006. godine*, *Novosadskom nedeljniku*, *Politici*, *Borbi*, *Luči*, *Krovovima*, *Pomaku*, *Sveskama*, *Književnim novinama*, *Tragu*, a pojedini su prikazi samo svojevremeno pročitani ili usmeno interpretirani na književnim manifestacijama. Ima takođe i kritika obelodanjenih kao predgovor izdanjima drugih autora, kao što su Milić od Mačve ili Raša Perić, čije je stvaralaštvo i zalaganje na kulturnom planu veoma cenila, naročito kad je u pitanju afirmisanje drevnih korena Srbije i njene nacionalne prošlosti.

Likovna oprema *Prikaza 1* veoma je apartna. Na prednjim je koricama faksimil grafike, veoma primerene ilustrovanju poetskih tekstova, čiji je autor Dragoslav Višekruna. Još deset grafika ovog poznatog akademskog slikara, a sve su to njegovi radovi iz 1999. godine, možemo razgledati kao prilog knjizi u njenom finalnom delu. Na stražnjim koricama suočavamo se sa još jednim izvanrednim ostvarenjem istoga autora, a to je portret Ksenije Katanić. Blago je osmehnuta, zagledana, ne u daljinu, nego zračeci lepotom svoje duše.

Predgovor *Prikazima 1* napisao je nažalost već odavno preminuli književnik Boško Ivkov, a ekstrakt iz tog predgovora takođe je odštampan na stražnjim koricama knjige pa ga valja citirati: *U Ksenije Katanić je, gotovo redovno, više blagonaklone pohvale nego strogoga suda, što, dabome, proističe već iz njenog izbora naslova po duhovnoj srodnosti s njenim bićem, a možda još više iz blagodušja njene naravi: ona bi da manje bude sudija, a više sa-*

sednik. I to onaj pažljiv i odan, a iskren. Dakle, najblagorodniji. Pa time, bar za pesnika, i najdragoceniji.

U predgovoru o kome je reč Boško Ivkov veli i ovo:

Birajući knjige po svom čitalačkom afinitetu i duhovnom dosluhu sa svetovima autora, a pri tom od različitih generacijskih pripadanja i poetičkih opredeljenja, Katanićeva piše o neolikim najistaknutijim pesnicima, ali još češće o onim srednjim i manje zapaženim, i time kao da sledi ubeđenja sadašnjeg nam profesora Mladena Leskovca, koji je smatrao da su i takozvani mali pesnici veoma bitni, jer da njih nije, oni veliki ne bi imali kome da se uspinu na ramena kako bi postali veliki.

Boško Ivkov je, dakako, u pravu kada tvrdi da Ksenija Katanić piše o pesnicima koji su po svojim dometima veoma različiti, no na pitanje zašto ona to čini mogao bi se dati odgovor koji nije identičan s Ivkovljevim. Jer sa svojim suverenim poznavanjem onovremene pesničke produkcije, ona je zacelo smatrala relevantnim da registruje sve autore prihvaćene i popularne u pojedinim sredinama i zato što su doprineli ubeležavanju u imaginarni poetski atlas i manjih mesta, i pojedinih gradova, bilo u Vojvodini, bilo u južnoj Srbiji ili čak i negde drugde u svetu.

Uzmimo kao primer Petrovaradin iz pesničke zbirke ne baš sasvim poznate Mirjane Štefanicki Antonić *Noći žene majurkinje* (1995) o kojoj Katanićeva veli da ta autorka *istinski uživa u lepoti neizbrojnih kombinacija slika prirode (blistava plavet Fruškogorja, bukolički srem-ski pejzaž, miomirisne petrovaradinske bašte, sanjarski Dunav)* da bi konstatovala kako *iz sunčanih plenera Petrovaradina izviru sva autorkina lirska nadahnuća.*

Želeći da što uverljivije izrazi koliko je za pojedine pesnike presudna pripadnost rodnom tlu Katanićeva nas podseća na starogrčki mit o heroju Anteju koji je, po predanju, bio nepobediv u borbi sve dok se doticao zemlje, svoje matere Geje. Tako u prikazu knjige Boška Ivkova *Zemlja i rašće 6 – Čitanka Vojvodine: predeli i prizori, bića i događanja* (2005), kontemplirajući o egzistencijalnoj i ontološkoj problematici ovog pisca, ona naglašava upravo to da je Ivkov *antejski privržen hlebodarnoj Vojvodini koja je emotivno i sižejno jezgro ukupnog njegovog dela.*

Mit o Anteju prati nas i dok u knjizi *Prikazi 1 (poezija)* čitamo kritiku o zbirci stihova Milijana Despotovića *Violina od krika* (1990) pod naslovom „Pesnik vitalnosti života“. Katanićeva je napisala i ovo: *Milijan Despotović je i pesnik zavičajne inspiracije. Predmetnom svetu urbane civilizacije u kojoj se čovek sve više izobličuje suprotstavlja rustikalnu viziju života. Mnogi stihovi odslikavaju panteistički osećaj prirode. Despotović, naime, neguje antejski kontakt sa zavičajnim tlom, prisno saživljen sa rodnom Subjelom kod Kosjerića, dočaravajući ga u svetu poetizacije.*

A kad je već reč o starim Grcima, nezaobilazno je ime slavnog filozofa Sokrata koji se kao predmetom svog filozofskog razmatranja ponajviše bavio problemima čoveka. Pišući o stihozbirci Zorana M. Mandića *Nestvarni štafelaj* (2005), Katanićeva nam otkriva: *Posmatrajući svet „očima duše“ (Sokrat) Mandić je raskošno osvetlio i svoje dubinsko „ja“.* A Mandić nije jedini pesnik za koga ona u svojim esejima tvrdi da očarava pogledom iz duše, pa treba naglasiti da sokratovsko posmatranje čoveka i pesnika jeste imanentna i izrazito relevantna konstanta poetologije upravo same Ksenije Katanić.

Velika tema u *Prikazima 1* jeste patriotizam. Uočljivo je da je rodoljublje za pesnike o kojima autorka piše aksiom. Nekada se to vidi već i iz naslova njenih eseja. Na primer, o Miliću od Mačve piše tekst pod naslovom „Patriotska lirika“, o Raši Periću „Visoko osećanje rodoljublja“, a o LJubiši Đidiću pod naslovom „Bard rodoljubive svesti“. Svi ti pesnici poniru u mitsku i istorijsku prošlost za slavnim premisama srpske nacionalne tradicije.

Milić R. Stanković, poznat kao Milić od Mačve, izlagao je diljem Evrope, u Americi, Rusiji, Belorusiji, Ukrajini, te Izraelu, a slike mu se nalaze u čuvenim muzejima i galerijama, pa tako i u galeriji Ufici u Firenci, Vatikanskom muzeju u Rimu, te u Istorijsko-umetničkom muzeju u Ženevi. Sagradio je tri dvorca umetnosti: Radoman kulu u Mačvi, Milićevu kulu na Zlatiboru i Kulu na sedam vetrova na beogradskoj Zvezdari. U svojoj izdavačkoj kući objavljivao je manifeste, jezičke rasprave, svoju autobiografiju, istorijske spise. Jedan je od osnivača beogradske umetničke grupe *Medijala*, te član svetskog udruženja nadrealista sa sedištem u Briselu, gde je imao i svoj atelje.

O knjizi Milića od Mačve *Zvezdani četvoropreg: treća zbirka pesama* (2000), Katanićeva piše: *Za ovu liriku, naime, karakteristična je tematska primarnost patriotskih motiva, pri čemu je Srbija glavno uporište za razvijanje pesničke energije. Milić nas neprestano podseća na naše drevne korene, nižući motive vezane za Srbiju i njenu nacionalnu prošlost, za legende i fantastiku narodnih verovanja. U sve Milićeve stihove (u kojima inače odzvanja tradicija narodne pesme) uzidan je masiv (i patos) Kosovskog mita. U svom prikazu autorka takođe napominje da je reč o herojskoj liniji naše poezije, na liniji Lazareve kletve i zaveštanja, te da Milić kao branitelj nacionalnih svetinja i ideala srpstva opeva i znamenitog apostola pravoslavlja Svetog Savu.*

Povodom *Sabranih dela* Raše Perića (2002) Katanićeva konstatuje da ovaj autor *svedoči o vekovnoj etničko-istorijskoj tragici srpskog naroda u duhu lirskog i epskog usmenog predanja, katkad i u deseteračkom ritmu, te da propoveda svetosavlje kao ideal života, a da je kosovska heroika, sa etikom borbe i žrtve (u kojima je i mistika srpske sudbine) uvek prisutna u Perićevom pevanju.*

A o poeziji LJubiše Đidića u zbirci *Sveti poljubac* (2003) Katanićeva, stilski briljantno, rezimira: *Đidić evokacijom teži da dosegne drevni duh srpske prošlosti, vraća nas u daleko nemanjičko vreme carstvovanja i despotstva, kroz njegove stihove pulsira svetogorski hilandarski duh i kola fluid starih zaveta. Kao bard rodoljubive svesti on postojano bdi i plače nad Srbijom koja je uvek između postojanja i apokalipse, te oživljava praotadžke likove, stradalnike i mnogomučenike među kojima su knez Lazar, despot Stefan Lazarević, car Dušan, kralj Milutin, Jefinija i dr.*

Uz ove zbirke stihova pojedinačnih savremenih autora, po tematskoj srodnosti, može se pridružiti i antologija *Duhovnica – srpsko pravoslavno pesništvo* (2000), u koju su priređivači Raša Perić i LJubiša Đidić sabrali pesme stotinu pesnika s korenom u pravoslavlju i jevanđelju, od Nemanjića do savremenog doba, postradalih afirmišući pravoslavnu etiku. Katanićeva ukazuje da *naročito starije pesme plene svojim crkvenoslovenskim tonom, a da su to svetosavske kojima se iskazuje vernost duhu Svetog Save te veliča ljubav i patriotizam.*

Navedenom tematskom kompleksu pripada i antologija *HILENDAR, svetogorski hram u srpskom pesništvu* (1998), koju su takođe Raša Perić i LJubiša Đidić objavili prigodom 800

godina manastira Hilandara na Svetoj gori. *Taj panteon pravoslavlja i kultno mesto duhovne istorije Srba bio je izvor inspiracije i narodnim pevačima i umetnicima koji su, u patosu raspoloženja, u lirskom obzoru sagledali ovu svesrpsku svetinju*, zaključuje Ksenija Katanić. Uz jedanaest narodnih pesama, tu je i devedeset šest pesama šezdeset sedmorice autora, od Stefana Prvovenčanog, Teodosija, despota Stefana Lazarevića, Jovana Dučića, Alekse Šantića, Miloša Crnjanskog, Vaska Pope, Miodraga Pavlovića, LJubomira Simovića i mnogih drugih.

Ksenija Katanić je budno pratila aktuelna izdanja poezije, pa najčešće prikazuje ne samo jednu, nego i dve ili tri knjige pojedinih autora. Ali kad je reč o delima značajnog književnika i zaslužnog političkog funkcionera Đoke Stojčića, možemo pročitati čak pet recenzija o četiri ostvarenja iz njegovog opsežnog i veoma raznovrsnog opusa što sadrži osamnaest zbirki pesama, dve knjige proze, brojne studije, članke, eseje, intervjuje, drame, putopise i antologije. Za svoje književno stvaralaštvo Stojčić je dobio više prestižnih nagrada i priznanja, i u nekadašnjoj Jugoslaviji, i u Evropi. Svoj renome stekao je još kao dugogodišnji urednik beogradskog lista *Student*, a proslavio se i kao elitni političar, bivši ambasador Srbije u Pragu, svojim velikim zaslugama za međunarodnu kulturnu saradnju.

Nastojeći da istakne u prvi plan reputaciju Đoke Stojčića kao književnog stvaraoca, Katanićeva je o njemu, s iskrenom predanošću i veoma poneseno, napisala zaista mnogo-brojne i, moglo bi se reći, čak i panegirički intonirane kritike. Osim tekstova iz knjige *Prikazi 1 (poezija)*, od 1996. pa naovamo, ona je objavila više od trideset eseja o pesničkim zbirkama svog omiljenog autora i o onim njegovim proznim delima u kojima su prepoznatljive pre svega lirske konstante. A sve to sabrala je kasnije u svoju knjigu *U sjaju mudre suštine (Ogled o delu Đoke Stojčića)*, objavljenu u Novom Sadu 2015.

Pod naslovom „Ugaoni kamen sna“, Katanićeva meditira o Stojčićevoj knjizi *Zvezda vodilja (sanjane pesme)* (1999) s uverenjem da *san odslikava sve one naslućene, proživljene i otkrivene istine intimnih refleksivnih preokupacija koje otkrivaju duhovnu žudnju za doseganjem antropološke biti i žeđ za kosmičkim poniranjima*. Pod naslovom „Poetska seizmografija sna“ čitamo prikaz zbirke stihova istog autora *Otključana šuma (Izabrane i nove pesme)* (2002), u kome nam autorka predočava da i *Otključana šuma postavlja fundamentalna pitanja u duhu nadrealističke poezije pisane sa filozofskim pretenzijama, pa je Stojčićev, mudrošću bremenit stih, dokaz stalne metafizičke kontemplacije života kao i snovidovlja kroz koja se, još od ranih radova, sluti i kosmička pozadina ljudske pozornice*.

A o Stojčićevoj knjizi *Nemoć odgonetke* (2003), Katanićeva u svojoj knjizi objavljuje dva prikaza: „Melanholično pevanje“ (iz 2003) i „Raskošan misleći svet pesnikovog ega“ (2005). Kao vrsna poetologinja ona zapaža da ta pesnička zbirka *nalikuje intelektualnom dnevniku u kome autor postojano traga za životnim smislom, s tim što u njegovom imaginativnom svetu preovlađuje vizura utemeljena na paradoksu*. Kako se Stojčić okušao i kao pesnik haiku poezije u knjizi *Cvet na kamenu* (2004), Katanićeva u tekstu „Krhak trenutak impresije duha“ piše i o tim njegovim stihovima, karakterišući ih kao *obojene melanholijom i iluminirane snovima*.

Neosporno dobro upućena u tu delikatnu problematiku, autorka prikazuje i dve antologije posvećene velikanima sprske poezije – Dučiću i Crnjanskom. U jednu od njih, *Rani*

Dučić, 1972–1900, Miloš Milošević uneo je 13 ogleda i 212 malo poznatih Dučićevih pesama, uz spisak literature o piscu koga predstavlja kao *vesnika simbolističke budućnosti srpske poezije* i svrstava njegovo delo u *sam vrh srpskog pesništva*. U drugu, objavljenu povodom 110 godina od rođenja velikog pesnika sumatraiste, Luka Hjaduković sabrao je 21 pesnika zajedničara u pijetetu prema Crnjanskom kao pripadnike iste stražilovske stvaralačke loze i tako mu priredio omaž. Uz ovaj tematski kompleks treba pridodati i esej koji je Katanićeva preuzela u *Prikazima 1* iz zbornika *Milici u pohode, 2006.* pod naslovom „Zapis o Milici“, gde kontemplira o slavnoj „vrdničkoj vili“, Milici Stojadinović Srpkinja, o njenoj saživljenosti s fruškogorskim ambijentom, te o idealima kao što su ljubav, priroda i domovina.

Čitajući prikaz o zbirci pesama Milovana Markovića *Metež* (1992), iz 1993, moramo obratiti pažnju na indikativan naslov tog ogleda – „Antiratna lirika“, jer najavljuje kompleksnu temu, lajtmotivski prisutnu u teškim vremenima egzistencijalne nelagodnosti, strepnje i beznađa na balkanskim prostorima, pa, dakako, i u pesničkom doživljaju aktuelne stvarnosti nagoveštava ratne strahote. *Kao antiratna lirika Metež je ekspresionistička slika moralnog pada, brutalnosti i bestijalnosti epohe. Zbirka nosi skepticističko-pesimističko gledište o ljudskoj naravi u ratnom metežu i predstavlja Mirkovićev antimilitaristički krik*, tvrdi Katanićeva, ukazujući nam i na autorov vizionarski stav, s obzirom na to da su njegove pesme, nastale od 1988. do 1992. dok je rat, kako to ona kvalifikuje, *još bio poluapstrakcija*.

I u stihobirci Momira Lazića *Ne dam se, ljubavi* (1994) očituje se pesnikova patnja zbog balkanskih razdora u razmišljanjima determinisanim ratnim strahotama i smrću. Njegovi stihovi, kaže Katanićeva, *nose antimilitantne poruke pesnika koji je iskusio ratna stradanja, vazda izobličavajući izdaju, pritvorstvo, neveru, laž, nasilje, rat*. Recimo još i to da je, kao i pesnici o kojima je pisala, i sama Ksenija Katanić proživljavala teška vremena stalnih ratnih pretnji, vreme NATO bombardovanja i sankcija, pa se u njenim tekstovima i te kako oseća i duboko lična egzistencijalna uznemirenost. Zastrahujuće političke i društvene prilike zadirale su duboko i u njen intimni svet i neposredno životno okruženje. Zato nas ne čudi što su u njenoj esejistici tako uverljiva poređenja balkanskih prostora i drevne Kartagine iz doba Tacitove oratorske paljbe.

Široka kultura i obrazovanje omogućava Kseniji Katanić pristup veoma različitim tematskim područjima. Uvek kompetentno, ona piše i o poeziji za odrasle čitaoce, i o poeziji za decu, piše o autohtonom stvaralaštvu, ali i o prevodima, na primer, sa ukrajinskog ili romskog jezika, piše o renomiranim piscima, ali i o onima koji su se tek pojavili pred čitaocima sa svojom prvom knjigom. Obično je reč o pesnicima što su sami komponovali svoja izdanja, ali katkad i o onima za koje su to uradili drugi, pa je tako zanimanje Katanićeve privukla i stihobirka poznatog pesnika Pere Zupca *Molitvenik sna* (2004).

Da Ksenija Katanić, u širokom spektru svojih interesovanja za poeziju, kompetentno piše i o etički angažovanoj satiri, svedoči prikaz knjige Anđelka Erdeljanina *Smešne pesme* (2002) pod naslovom „Erdeljaninova žaokanja“. O ovom vrsnom aforističaru, satiričaru i humoristi ona veli da su njegovi *žestoki satiričarski žongleraji gotovo neiscrpni*, te da je *igrom bukvalnog i prenesenih značenja, provokativnim, pikantnim i šokantnim inverzijama, antitezama i paradoksima koji prerastaju u groteskne hiperbole dokazao izuzetan satiričarski kapacitet*.

A sada, podsetimo se još jednog antičkog filozofa, slavnog Empedokla iz Agrigenta na Siciliji, koji se spominje negde oko 440. godine pre nove ere, a o čijem shvatanju ljubavi i te kako dobro znaju pesnici o kojima piše Ksenija Katanić. Pod naslovom „Pesme potvrđene životnom zbiljom“ čitamo njen esej o zbirci Momira Lazića *Ne dam se ljubavi* (1994), te saznajemo da ovaj pesnik kao *strastveni poklonik empedoklovske kosmotvorne sile, ljubavi koja život čini plemenitim, obogaćuje baštinu naše ljubavne poezije, a da su u mnogim njegovim pesmama reflektovani čulnost i erotika*. S prefinjenom osećajnošću za ljubav kao ideal sreće, otvorena za sve aspekte ljubavne kazuistike, naša poetologinja ne prećutkuje ni to da Lazić kao homo eroticus *iznosi intimnosti romeovski zaljubljenog srca koje grca u hedonističkom zanosu, te govori i o telesnoj nasladi za besanih ljubavnih noći kao i o radosti zbog ljubavi*.

I u stihovima Duška Vrhovca *Blagoslov, sto šest pesama o ljubavi* (1996), Katanićeva prepoznaje *poetsku apologiju ljubavi* baš kao i u varijacijama novosadske poetese Spasenije Cane Sladojev koja je objavila široku panoramu ljubavnih stihova *Ona* (2004) *gde su opisane sve faze ljubavi, od oćajanja do razočaranja*. Navedimo još da je Katanićeva fokusirala kult ljubavi i u lirici Radomira Mićunovića za koga je taj kult *kosmotvorna sila kojom se dotiče apsolut, a žena – čudesnica svagda je i obrazac duhovne čistote*.

A šta reći o visprenoj esejističkoj leksici Ksenije Katanić po kojoj se ona fundamentalno razlikuje od terminološke rutine uobičajene za većinu književnih kritičara? NJeni prikazi poezije odlikuju se kovanicama i neologizmima, baš kao i stihovi pesnika o kojima piše. Dakle, ona govori o poeziji jezikom poezije same.

Leksičku osnovu za njene izvedenice i neologizme čine najčešće reči koje se koriste u savremenom srpskom jeziku, kao što svedoče i sledeći primeri: *hlebodarna Vojvodina, piščeva tihovanja, umstveni blesak, palimpsestno slojevanje, kosmotvorna sila, prizorja i priličja, ostajalac na svetilištu, simboliki, viloviti, čaroviti i pesmoviti, krstonosni srpski narod, snolika nestvarnost, uzornosni lik oca, krvoprolitna zemlja, uvod u besmrće, odhrišćaniti se, dušespasna knjiga, greholjubiva duša, iskušatelj, neizgubivost izgubljenog, ljubav sve obe-smrti, podsmevka, snovidne slike, stilopoklonik modernizma, besporedak, snovidovni koeficijent, mnogomučenici su se bogoljubivim podvizima onebesili, oko bditeljke, trepetne boje, obnoćnice, milozvuk, istinotražitelj, nedromir, malovečni čovek, muzikalizovan lirski izraz, apsurdizam, obilicevstvo, argotičan jezik, sveprožimajuće osećanje, prilog crnjanskologiji, vergilizovanje, hipnagogička projekcija sna, jednostavnost pesmovanja, pesnik pofilozofljuje, jezik žubori, srpsko idolištvo, obezboljava rane, otačastvo, samujući i noćujući, provedrica, staložava, obdelan snom, prasuština postojanja...* Da ne nabrajamo više, recimo da efekat svojih neologizama i kovanica Katanićeva često ojačava njihovim međusobnim rimovanjem ili pak asonancama. Katkad se još na nesvakidašnji način poigrava, ostavljajući nam mogućnost da se opredelimo ili za jedan ili za drugi od njenih neologizama, kao u primeru *prav(d)oumnik*.

Naša domišljata, lucidna esejistkinja takođe izbegava uobičajena rešenja i kad je u pitanju sufiksalna tvorba reči, pa tako na primer neće kazati *prošla* nego *prošasta vremena*, neće kazati *otadžbina* nego *otačastvo*, ne *blesak uma* nego *umstveni blesak* i tome slično.

Dabome, u velikom broju primera njeni neologizmi i kovanice nisu izvedenice od izvorno srpskih reči, nego su to često internacionalizovane posuđenice. Tome se ne treba čuditi, jer i za samu reč poezija znamo da je grecizam.

A zašto ona to čini? Zato što je nadarena poetologinja koja sokratovski posmatra ovaj svet *očima duše*, pa dobro zna da pesničke kovanice i neologizmi imaju moć obnavljanja jezika, pa tako i obnavljanja sveta. Zato njena knjiga *Prikazi 1 (poezija)*, zalaganjem za humanističke ideale, doprinosi rezolutnom suprotstavljanju patosu, vremenu zla i nasilja, te egzistencijalnoj borbi, i na nacionalnom i na internacionalnom planu.